

CAN FEU (SANT QUIRZE DEL VALLÈS): UN *FUNDUS* PRODUCTOR DE VI I D'ÀMFORES

Joaquim Folch
Generalitat de Catalunya

Aquí el cereal és aplegat a cada racó,
i nombroses tenalles exhaleu flaires d'antigues tardors.
Aquí després del novembre, quan l'hivern és imminent,
un rude veremador recull el raïm tardà.

Marcial, *Epigrammata*, III, 58

SITUACIÓ

L'assentament rural romà de Can Feu es trobava a l'est del municipi de Sant Quirze del Vallès (Vallès Occidental), prop del límit amb el terme de Sabadell. El jaciment se situava sobre el serrat de Can Feu, una carena de pendents suaus que s'estenia en sentit NW-SE al llarg d'uns dos quilòmetres. Els treballs d'urbanització de les darreres

dècades, tant en terme de Sant Quirze com en terme de Sabadell, han abaixat la cota del serrat en quasi tota la seva extensió.

Coincidint aproximadament amb l'actual carrer de Croàcia - carretera de Molins de Rei, 340 m al sud de l'assentament discorria un antic camí que sol identificar-se amb l'anomenada *via Augusta de l'Interior*, o *via dels Vasos Apol·linars* (Estrada, 1997; Mayer i Rodà, 1984, p. 18). Can

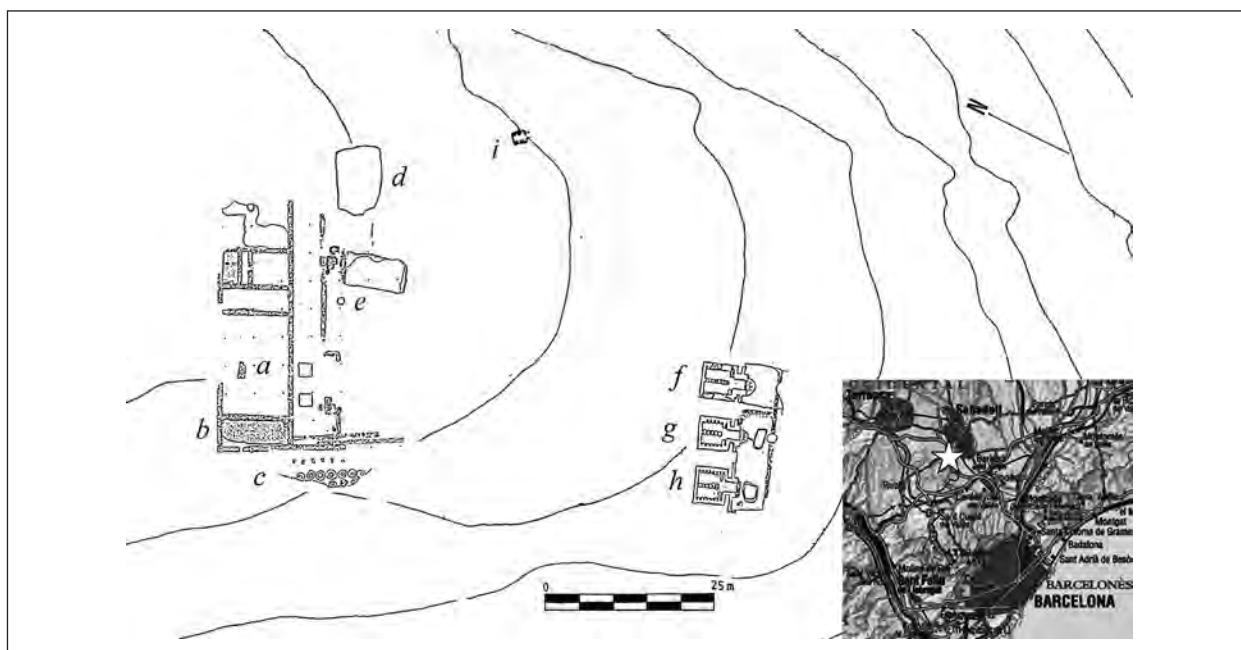

FIGURA 12. Situació i planta general del jaciment. a) Àmbit de les premses; b) *lacus*; c) magatzem de *dolia*; d) basses de decantació d'argiles; e) pou d'aigua; f) forn 1; g) forn 2; h) forn 3; i) forn e-14. Planimetria: Servei d'Arqueologia i Paleontologia.

Feu es trobaria, doncs, a la ruta entre les *mansiones* d'Arrago (Sabadell) i *Ad Fines* (Martorell).

Uns anys després de les excavacions a Can Feu, les excavacions del 2004-2005 al sector nord del serrat, ja dins del terme de Sabadell (paratge de Can Gambús), van permetre documentar l'existència d'estructures d'època romana. Aquestes troballes, que esmentem més endavant, permeten plantejar la hipòtesi que el *fundus* de Can Feu s'estengués al llarg del serrat, tant a la banda de Sant Quirze del Vallès com a la de Sabadell.

DESCOBERTA DEL JACIMENT I PRIMERES PROSPECCIONS

L'artista i arqueòleg Joan Vila Cinca¹ va ser qui primer va deixar constància, l'any 1913, d'indis d'un jaciment arqueològic romà a Can Feu.² No és fins al juliol del 1968 que l'indret és de nou prospectat per un grup d'estudiosos de Sabadell,³ i se'n publiquen els resultats el 1978.⁴ En la publicació es descriu el paviment en *opus signinum* que aflorava en una separació de camps, i es fa una detallada descripció del material recollit en superfície. S'hi proposa una datació, que a grans trets va ser confirmada a les excavacions dels anys vuitanta, i ja es reconeix llavors que Can Feu va ser un centre terrisser, productor d'àmfores, entre altres productes.

LES EXCAVACIONS DE 1987-1989

El desembre del 1986, el Museu d'Història de Sabadell va advertir la Generalitat de Catalunya de l'inici de les obres d'execució del Pla Parcial d'Ordenació Mas Duran - Can Feu. El Servei d'Arqueologia va iniciar, el gener del 1987, les excavacions a Can Feu i a la Bòbila Madurell, amb la col·laboració de la promoció de les obres.⁵

1. Joan Vila Cinca (1856-1938) va ser director de la Junta de Museus i Excavacions de Sabadell des de l'any 1912.

2. Vila, 1913, p. 12.

3. P. Casanovas, R. Soley, J. Lleonart, C. Ruiz, R. Ten, D. Miquel, D. Casanovas, J. Fernández, J. Saràbia i P. Farús.

4. Miquel *et al.*, 1978.

5. Les excavacions van ser promogudes pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, amb la col·laboració de la Junta de Compensació del Pla Parcial Mas Duran - Can Feu i Món Romà SA, del Museu d'Història de

Les excavacions a l'assentament romà van ser dirigides per Joaquim Folch, Joan Martínez i Teresa Casas inicialment, i prosseguides sota la direcció d'Elisenda Carbonell, Joan Martínez i Joaquim Folch. Es van realitzar en paral·lel als treballs en els jaciments prehistòrics del mateix sector, i es van perllongar fins al 1989, any en què, acabades les excavacions a tot l'àmbit del projecte, el paratge va ser rebaixat per tal d'urbanitzar-lo.

ESTRUCTURES ROMANES A CAN GAMBÚS

Els anys 2004-2005 es va excavar el paratge de Can Gambús (Sabadell), al nord del jaciment romà de Can Feu. En aquest sector es va documentar l'existència d'un aqüeducte subterrani (*cuniculus*) d'època romana altimperial, així com altres estructures també d'època romana.⁶ El traçat de l'aqüeducte s'encaminava en direcció a l'assentament de Can Feu, però l'estructura s'interrompia a uns quatre-cents metres d'aquest jaciment. Es pot fer la hipòtesi que el *cuniculus* de Can Gambús abastia d'aigua el *fundus* de Can Feu, però no en tenim proves concloents.

PRECEDENTS A L'ASSENTAMENT ROMÀ

La recerca arqueològica al llarg de més de noranta anys ha permès documentar un extens sector que va des de Can Gambús (Sabadell) fins als entorns de l'estació dels Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya a Sant Quirze del Vallès. Aquest és un paratge que va ser intensament poblat en temps prehistòrics i protohistòrics, així com en època romana, tardoantiga i medieval.

Sabadell i de l'Ajuntament de Sant Quirze del Vallès. La direcció va anar a càrrec de Joaquim Folch, Teresa Casas i Joan Martínez en una primera fase, i posteriorment d'Elisenda Carbonell, Joan Martínez i Joaquim Folch. L'arqueòleg Josep M. Defaus va estar al càrrec del taller escola per formar joves de Sant Quirze del Vallès. L'arqueòloga territorial Araceli Martín va exercir la coordinació de les intervencions arqueològiques. Lluís Sant, topògraf del Servei d'Arqueologia, va coordinar el registre planimètric de les excavacions. Va ser molt valuosa l'ajuda de nombrosos estudiants i joves llicenciats que van participar voluntàriament en les excavacions.

6. Roig i Coll, 2007; Artigues *et al.*, 2007; Codina i Artigues, 2007.

Pel que fa als precedents immediats a l'assentament romà, s'ha excavat i documentat a Can Feu un petit assentament agrícola ibèric del segle III aC, que en època romanorepublicana (segles II-I aC) es va estendre. S'hi documenten sitges en una extensió d'una hectàrea.⁷ Aquest establiment ibèric tardà s'abandona no més tard del 50 aC.

UN *FUNDUS* ROMÀ ALTIMPERIAL

Sobre el mateix espai que havia ocupat l'assentament camperol ibèric va ser fundat l'establiment agrícola i artesanal romà de Can Feu, pocs anys abans del canvi d'era.

Can Feu era un assentament amb una activitat econòmica diversificada, tot i que hi ha tres aspectes que, si més no segons el registre arqueològic, destaquen sobre els altres: el conreu de cereals, la producció vitivinícola i la producció d'objectes ceràmics de diversa tipologia. A mitjan/tercer quart del segle I dC, Can Feu té un moment de màxima activitat econòmica, que és molt breu. A finals dels segle I dC es produeixen importants transformacions: la producció d'àmfores s'interromp, probablement la producció vinícola disminueix i ja no hi ha més ampliacions de l'edifici ni es detecta la construcció de noves estructures productives, tret d'algunes sitges.

L'assentament encara perviurà cent anys més, fins als volts del 175 dC, com a centre agroromà i terrisser. L'abandonament a finals del segle II dC serà definitiu, tot i que hi ha traces de freqüentació del lloc en època tardoantiga, cosa versemblant atesa la proximitat de tres jaciments propers on s'han documentat remarcables vestigis d'hàbitat tardoantic.⁸

Atès que l'objecte d'aquest text és presentar una síntesi del que es coneix sobre Can Feu i la seva producció de vi i d'àmfores, a les pàgines següents ens centrarem tan sols en aquests aspectes.

7. A la part nord del serrat (Can Gambús) es documenten també estructures d'un hàbitat tardoibèric, que no necessàriament ha de ser la continuïtat de l'assentament de Can Feu. Al Vallès Occidental sovintegen els assentaments dispersos d'època ibèrica, la majoria d'època tardana (segles II-I aC).

8. Ens referim al vilatge d'època visigòtica de Can Gambús (Sabadell) (Roig i Coll, 2007), l'assentament tardoromà del Poble Sec (Barrasetas *et al.*, 1993) i les sitges tardoantigues de la Bòbila Madurell (Barrasetas, 1994) (els dos darrers a Sant Quirze del Vallès).

tes. Per tant, ens referirem únicament al període que va aproximadament del 15 aC al 75 dC, i deixarem de banda altres aspectes menys relacionats amb la producció vinícola i amfòrica.⁹

LA PRODUCCIÓ DE VI AL *FUNDUS* DE CAN FEU

Segons el registre arqueològic, una de les principals activitats econòmiques del *fundus* era la producció de vi, amb l'objectiu de l'exportació per via marítima.

Els indicis materials d'aquesta activitat durant la primera fase de l'assentament (entorn del 15 aC - 50 dC) van ser esborrats en part per les reformes constructives de la segona fase, però tot i així s'han detectat indicis clars de producció vinícola en aquest primer moment de l'establiment. A aquest moment pertanyen les restes molt degradades d'un magatzem de *dolia*, destruït en el moment en què es construeixen les premses de la segona fase.

Les anàlisis antracològiques¹⁰ han permès detectar la presència de carbons de *Vitis vinifera* en nivells d'aquesta fase. Cal remarcar que el taxó *Vitis vinifera* és absent a les sitges del període ibèric tardà que precedeixen el *fundus*, i per tant cal concloure que el conreu de la vinya a Can Feu s'introdueix amb la fundació de l'assentament romà.

Un indicatiu indirecte, però rellevant, de la producció de vi de la fase primera és la producció d'àmfores de la forma Pascual 1, testimoniada per la gran concentració d'aquests materials amb pasta homogènia, amb cuites mal fetes, i per la presència d'un forn terrisser de grans dimensions. És versemblant plantejar que les àmfores de Can Feu estaven destinades a envasar el vi local, a més, possiblement, del d'altres propietats rurals.

A mitjan segle I dC es documenta una reforma quasi integral de l'edifici principal de l'assentament, amb la finalitat d'allotjar-hi dues premses de biga i altres estructures de la cadena de producció de vi (figura 13). Aquesta gran reforma marca l'inici de la que anomenem *segona fase del*

9. Juntament amb la producció de vi i d'àmfores, a Can Feu eren molt rellevants el conreu de cereals i la ramaderia, paral·lelament a tasques complementàries com la forja d'objectes de ferro.

10. Piqué, 1989.

fundus romà, que s'estén aproximadament entre el 50 dC i els volts del 75 dC.

A aquest segon moment pertany un dipòsit que presenta una compartimentació que el divideix en dues parts. El muret de divisió presenta una obertura de comunicació, de manera que, aparentment, el líquid de la part més gran, que presenta un paviment en rampa, circulava cap al dipòsit més petit. La interpretació de la funció d'aquest dipòsit és complexa, però la tipologia recorda la d'un possible cup per trepitjar el raïm o *calcatorium*, on la subdivisió més gran (de 2,60 m × 2,10 m), la qual presenta la solera en pendent, faria la funció d'àrea de trepig, i la subdivisió més petita (d'1,60 m × 2,00 m), la d'àrea de recollida del most. Les dimensions totals són modestes, però no excepcionals, ja que són més grans que les del *calcatorium* de l'assentament del Morè, a Sant Pol de Mar (Peña, 2010, p. 107). D'altra banda no es pot descartar que l'assentament comptés amb altres estructures de trepig, no conservades.

El cor de la instal·lació devien ser dues premses de biga, disposades en paral·lel. La forta erosió del terreny ha causat la desaparició de les estructures de les premses, a excepció de les fosses de maniobra de cadascuna d'elles. Dins de cada una de les fosses s'hi allotjava un dispositiu del

tipus *arca lapidum*, que feia les funcions de contrapès. A l'interior de cada fossa de maniobra es van localitzar les restes carbonitzades dels taulells de fusta de roure que tancaven cadascuna de les *arcae*, així com les esquadres de ferro que subjectaven els angles.¹¹ Les caixes de fusta estaven farcides amb un dens abocament de còdols i altres materials, i feien la funció de contrapès on s'ancorava el dispositiu que feia baixar la biga, probablement un torn.¹²

El most resultant del premsat s'escolava cap a un gran *lacus*, construït durant la mateixa reforma constructiva. El *lacus*, pavimentat amb *opus signinum*, tenia unes dimensions internes de 9,10 m × 3,20 m i un desguàs a l'angle sud, en direcció a un magatzem de *dolia* que es trobava en una cota inferior (figures 14 i 16).

En nivells de mitjan segle I dC s'han trobat fragments de podalls de ferro, relacionables amb la poda de la vinya. Així mateix, les anàlisis antracològiques han permès identificar carbons de Vi-

11. Durant l'excavació no va ser possible interpretar la funció de les fosses. Antoni Martín Oliveras, a partir dels indicis documentats al Veral de Vallmora (Teià), va identificar aquestes estructures de Can Feu com a fosses de maniobra de premses (Martín Oliveras, 2012).

12. Martín Oliveras i Bayés, 2009; Martín Oliveras, 2011-2012; Martín Oliveras, 2012.

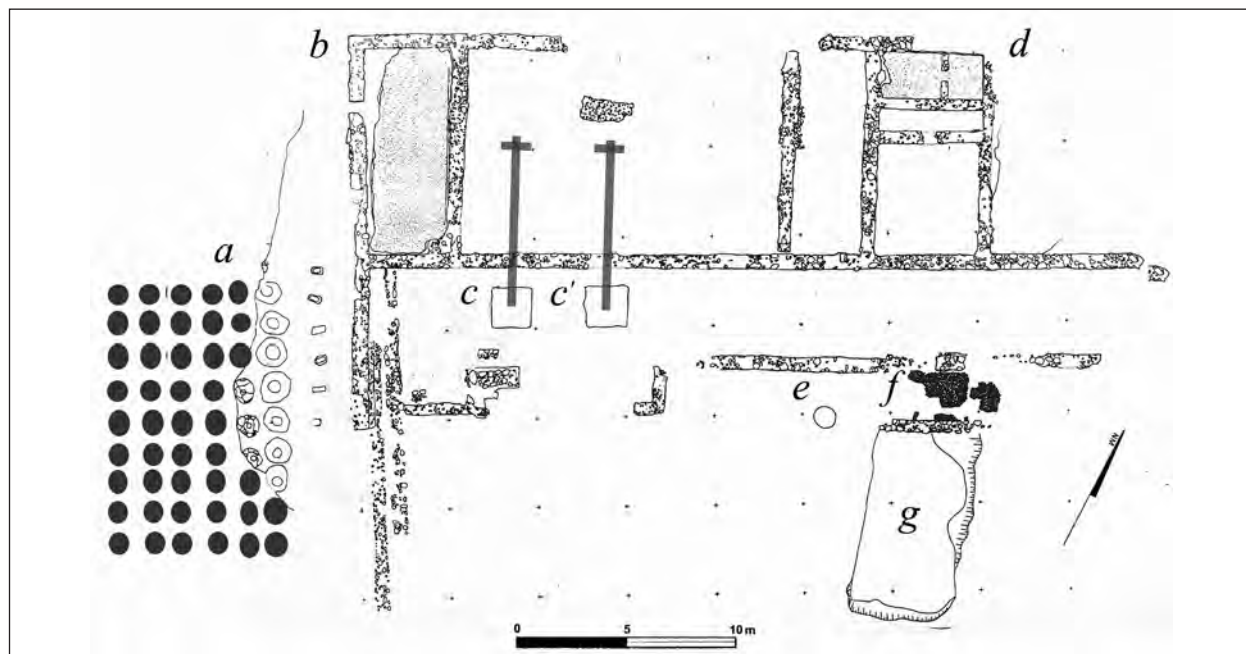

FIGURA 13. Planta de l'edifici. a) Magatzem de *dolia* (part excavada i restitució hipotètica); b) *lacus*; c i c') fosses dels contrapesos de les premses (*arcae lapidum*) i restitució hipotètica de les bigues; d) possible *calcatorium*; e) pou d'aigua; f) dipòsit; g) bassa oest de decantació d'argiles. Restitució de les premses basada en Martín Oliveras i Bayés, 2009, p. 234, fig. 18. Planimetria: Servei d'Arqueologia i Paleontologia.

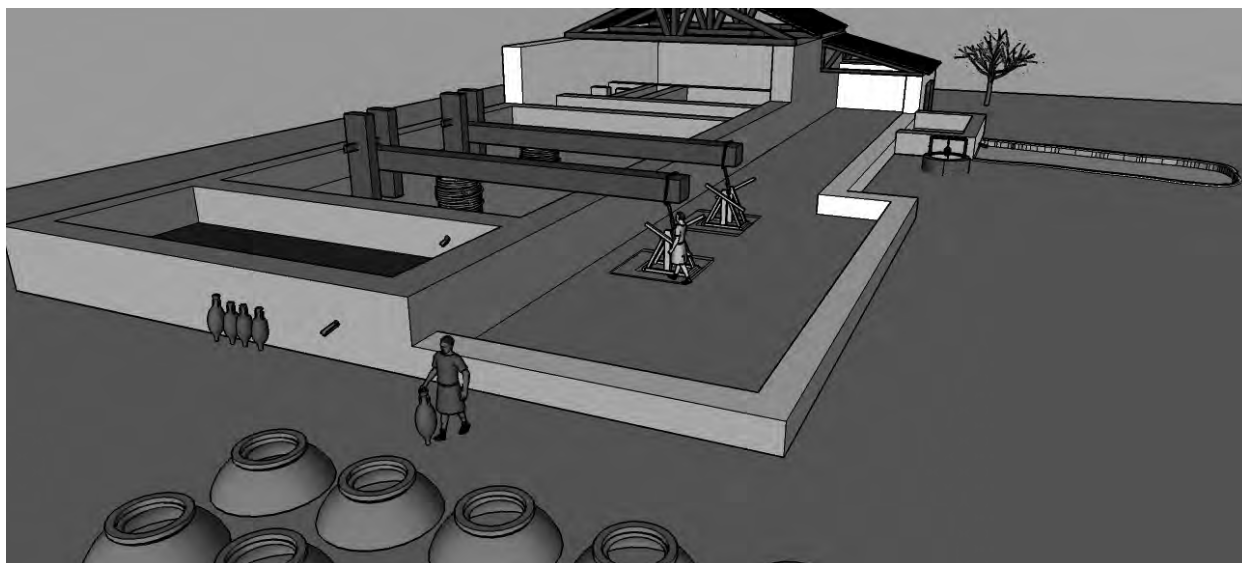

FIGURA 14. Esbós interpretatiu del complex de producció de vi (dibuix de l'autor): premses, *lacus* i magatzem de *dolia*. A la dreta, pou d'aigua i bassa oest de decantació d'argiles. Tipologia de premses basada en Martín Oliveras i Bayés, 2009.

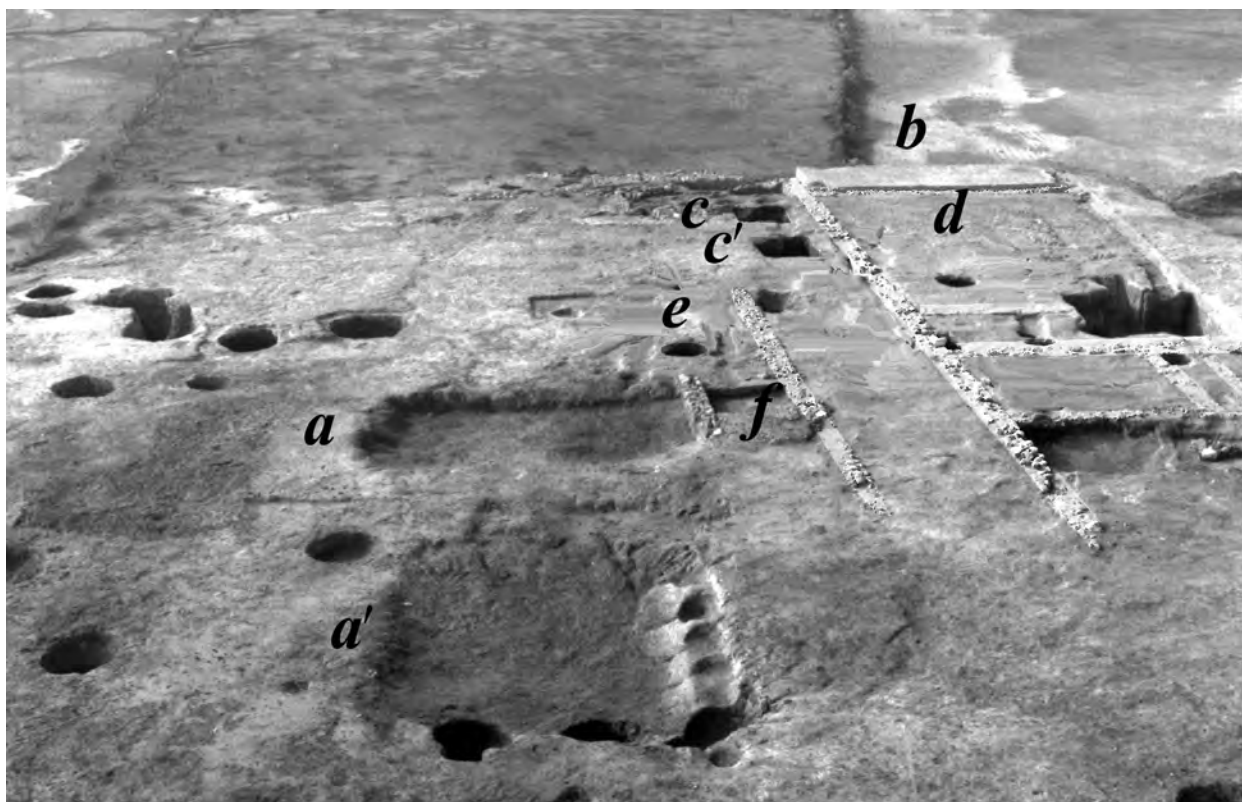

FIGURA 15. Fotografia aèria del sector de l'edifici. *a* i *a'*) Basses de decantació d'argiles; *b*) *lacus*; *c* i *c'*) fosses dels contrapesos de les premses; *d*) àmbit de les premses; *e*) pou d'aigua; *f*) dipòsit. S'hi observen nombroses sitges i estructures de fases precedents. Fotografia: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

FIGURA 16. Magatzem de *dolia*. Al fons, a una cota superior, paviment del *lacus*. Fotografia: Servei d'Arqueologia i Paleontologia / directors de la intervenció.

tis vinifera a diverses unitats estratigràfiques d'aquest moment de plenitud de l'establiment.

Durant el regnat de Domicià i dels Antonins hi ha signes d'una transformació important en les activitats econòmiques del *fundus*.

El magatzem de *dolia* associat al *lacus* és desmantellat vers el 75 dC. Els *dolia* en són extrets i tan sols resten *in situ* alguns contenidors trencats, no reutilitzables. La producció d'àmfores s'interromp entorn d'aquesta data.

Entenem que el desmantellament del magatzem de *dolia* és probablement indicatiu d'una reducció important i sobtada de la producció de vi, tot i que aquesta podria haver continuat, com indica el fet que es va reparar el *lacus* mitjançant una nova solera, dins la qual hi havia encastat un fragment de *terra sigillata* africana A.

LA TERRISSERIA

Des del moment fundacional, poc abans del canvi d'era, l'assentament comptava amb un

complex terrisser. De la primera fase s'ha documentat un pou d'aigua adjacent a una gran bassa de decantació d'argiles i un forn de grans dimensions (forn 1), amb la cambra de combustió dividida per un mur axial. L'erosió havia destruït el forn a l'altura del punt on començaven els arcs que sostenien la graella.

La instal·lació terrissera s'amplia al llarg del segon quart del segle I dC: s'adequa una segona gran bassa de decantació i es construeixen dos nous forns de gran capacitat (forns 2 i 3) al costat del forn més antic (forn 1), i es forma per tant una bateria de tres grans forns en paral·lel.

Les basses, d'unes dimensions aproximades de 9,56 m × 6,62 m (bassa est) i de 8,46 m × 4,48 m (bassa oest), estan retallades al subsol argilós, i es caracteritzen per la manca de paviment, cosa que s'explica pel caràcter impermeable del substrat natural (figura 15).

Els tres forns de gran mida són del tipus IIc de N. Cuomo di Caprio,¹³ és a dir, la cambra de combustió està subdividida per un mur axial. En aquesta cambra, dos rengles d'arcs, dels quals es conserva part dels inicis, recolzaven sobre el mur axial i sobre banquetes adossades als murs perimetrals. Aquests arcs suportaven la graella, desapareguda en tots els forns del jaciment (figura 17).

L'estructura dels tres forns està construïda (a excepció dels arcs i d'una part del forn 3) mitjançant peces d'argila sense coure (tovots sesquipedals rectangulars¹⁴) d'un mòdul de 44,40 cm × 29,60 cm × 7,40 cm, és a dir, un *cubitus* (= 1 ½ *pedes*) × 1 *pes* × 1 *palms*. Els arcs de sustentació de les graelles i uns murets del forn 3 estan compostos per maons cuits (*pedales*) de 29,60 cm × 29,60 cm × 7,40 cm, és a dir 1 *pes* × 1 *pes* × 1 *palms* (figura 18).

Els forns van ser utilitzats llargament, probablement fins al final de la vida de l'assentament (vers el 175 dC). L'interior de les cambres de combustió va ser mantingut mitjançant l'aplicació de successives capes d'arrebossat d'argila sobre les parets, en les quals s'observaven les empremtes dels dits dels operaris.

L'estudi antracològic dels carbons recuperats davant les boques dels forns ha permès saber que el roure (103 mostres) i l'alzina (41 mostres) eren el combustible emprat (Piqué, 1989).

13. Cuomo di Caprio, 1971-1972 i 2007.

14. El tovot sesquipedal rectangular, àmpliament difós a la Magna Grècia i Etrúria, era en època romana el mòdul més utilitzat a la Itàlia septentrional (Righini, 1999).

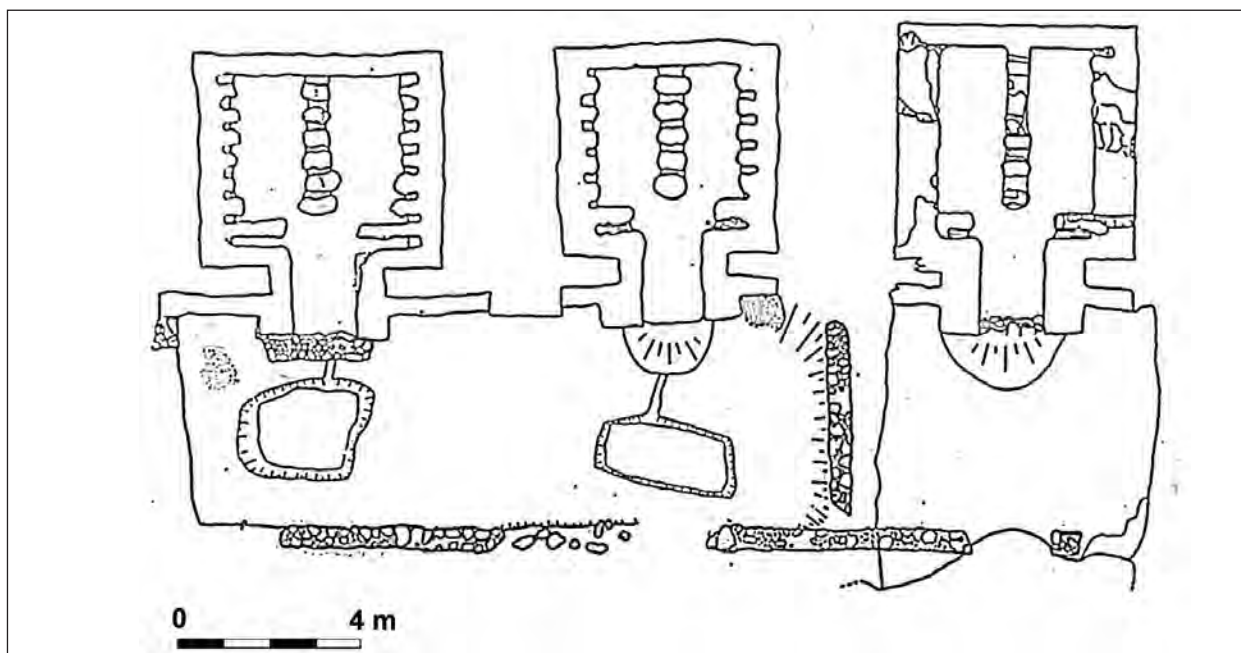

FIGURA 17. Planta del forn 1 (dreta), forn 2 (centre) i forn 3 (esquerra). Davant dels forns 2 i 3 s'han documentat unes cubetes amb canal que probablement drenaven l'aigua pluvial durant la construcció amb tovots dels forns, i que van ser reblertes un cop construïts. Planimetria: Servei d'Arqueologia i Paleontologia.

Quant a les produccions, s'hi han constatat les categories següents:

- Àmfores de les formes Pascual 1 i Dressel 2-3 (figura 19).
- Ceràmica comuna: gerres, gerres amb bec, bols i d'altres.
- Materials de construcció: *tegulae*, *lateres*, *tubuli*, motllures.
- Produccions pendents de contrastar o dubtoses. Seria versemblant que els *dolia*

de l'assentament haguessin estat produïts a la mateixa terrisseria, però caldrien anàliti-ques per contrastar-ho. Així mateix, resta pendent d'aclarir si hi va haver una producció local d'olles de pasta grollera. També s'han recuperat *pondera*, possiblement locals. Així mateix, es va recuperar un fragment de motllo de *terra sigillata hispànica*, però no hi ha cap altre indicatiu d'una producció local d'aquest tipus ceràmic.

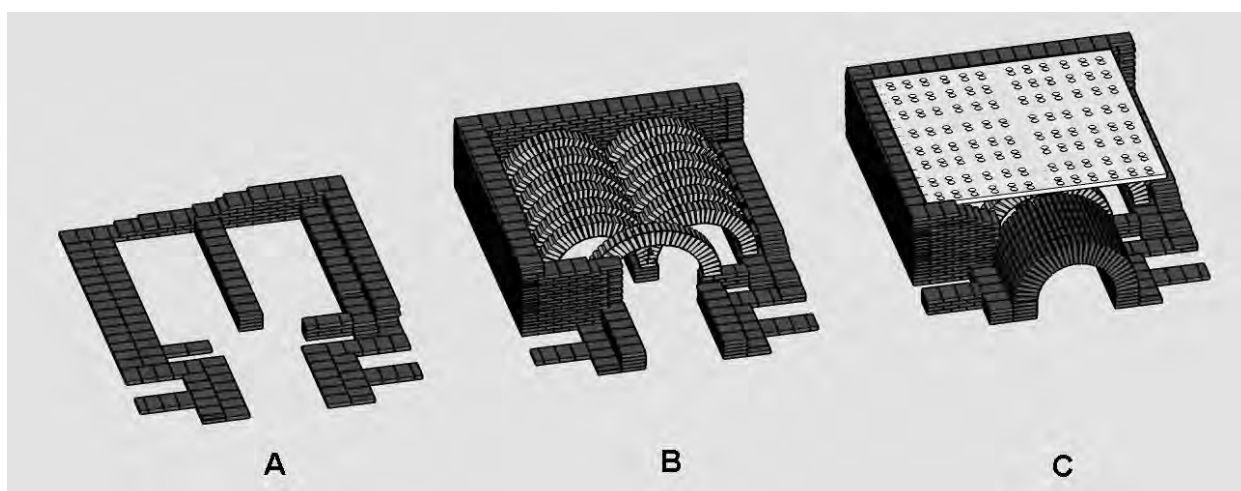

FIGURA 18. A) Esquema constructiu del forn 1, amb la disposició dels tovots sesquipedals rectangulars; B) restitució dels arcs de maons cuits, *pedales*, basada en els inicis d'aquests; C) restitució de la graella i de la volta del *praefurnium*. Dibuix de l'autor.

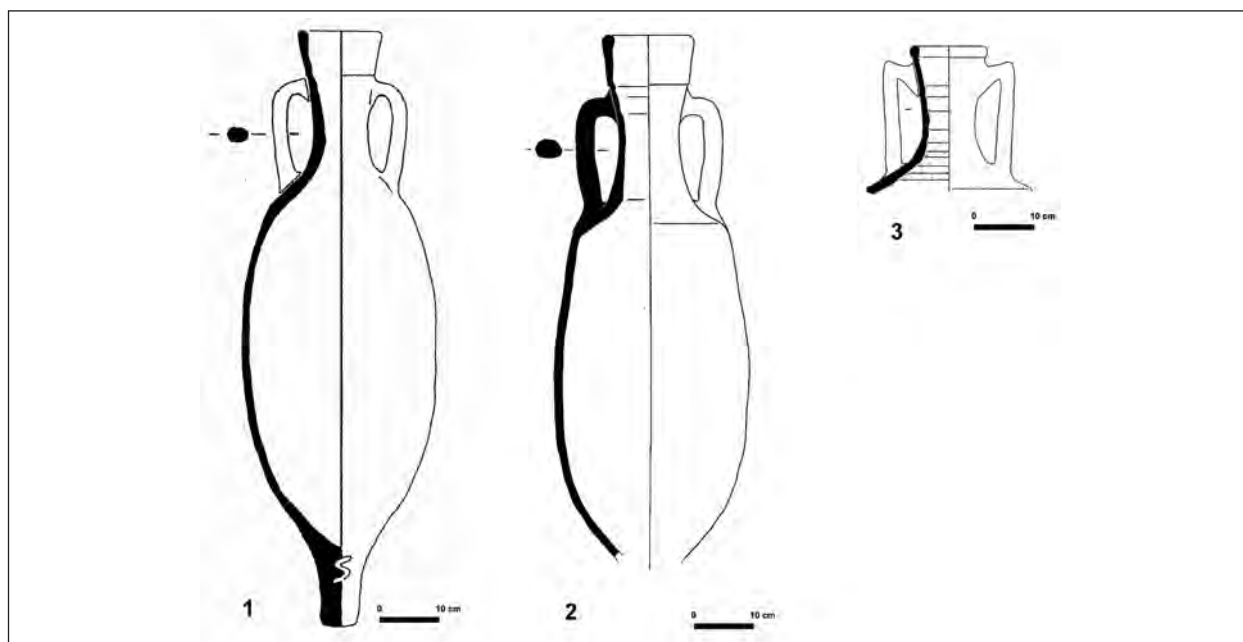

FIGURA 19. 1) Àmfora Pascual 1 del període 15 aC - 20 dC; 2) àmfora Pascual 1 del període 20 dC - 75 dC; 3) àmfora Dressel 2-3 del període 20 dC - 75 dC (Carbonell *et al.*, 1989).

LA PRODUCCIÓ AMFORAL

Un dels trets característics de producció amforal de Can Feu és la diferenciació de dues fases notablement diverses pel que fa a tipologia, marques i composició de les pastes ceràmiques. La primera fase abasta des de l'origen de l'establiment (*ca.* 15 aC) fins als volts del 20 dC, quan es produeixen, de manera simultània, un conjunt de canvis que marcaran la producció d'àmfores fins al final d'aquesta fase, a l'entorn del 75 dC.

Així doncs, entorn el 20 dC canviaran diversos aspectes de la producció:

— *Canvis tipològics.* Si en el primer període es produeix únicament la forma Pascual 1, en el segon es produeixen, aparentment al mateix temps, les formes Pascual 1 i Dressel 2-3. A més, la forma Pascual 1 de la segona fase presenta alguns canvis morfològics i s'observen exemplars amb carenes pronunciades, que trenquen el perfil fusi-forme.

— *Pasta ceràmica diferent.* Durant la primera fase de producció la coloració de pasta és de tons clars i hi predominen el color beix i els tons grogosos i els rosats. En la segona fase la pasta és sempre d'un vermell intens. És molt rellevant el resultat de les anàlitzes (Vendrell *et al.*, 1992), les qual conclouen que la composició química

de la pasta canvia clarament d'una fase a l'altra, cosa que s'explicaria per un canvi de la zona d'extracció d'argiles, però també per canvis tècnics.¹⁵

— *Canvis en les marques.* Les marques estampades, sempre sobre el pivot o en un punt proper al pivot, canvien completament d'una fase a l'altra. Si en la primera fase es documenten noms abreujats (SEVE, CAT, PIND, FIDI, CE i d'altres) o bé la inicial H, en la segona fase dominen clarament les estampilles anepígrafes, formades per símbols o combinacions de punts, enfront d'un petit grup de marques amb lletres (HE, NI) que no es documenten en la primera fase.

15. «Del estudio de la producción de ánforas de este taller se deduce que existen dos producciones perfectamente diferenciables, desde el punto de vista químico y mineralógico. Dichas producciones también se diferencian arqueológicamente como pertenecientes a dos etapas distintas en la producción del taller. [...] Por una parte la diferenciación tan clara entre el quimismo de una y otra etapa, y la diferencia en la composición del desgrasante, hacen pensar en una interrupción drástica de la primera producción. De hecho, [...] el yacimiento de arcilla fue distinto (de ahí el distinto quimismo), las arenas utilizadas como desgrasante fueron otras, y probablemente los hornos de cocción se construyeron de nuevo (lo que dio lugar a temperaturas de cocción ligeramente distintas). La interpretación histórica de este cambio tecnológico habido en el taller de Can Feu queda pendiente de un estudio detallado» (Vendrell *et al.*, 1992, p. 9).

FIGURA 20. Bloc de rebuig format per fragments d'àmfora deformats i soldats entre ells.
Fotografia: Servei d'Arqueologia i Paleontologia / directors de la intervenció.

LES MARQUES

Les àmfores de Can Feu presenten un conjunt nombrós de marques, dels tipus següents:

- Estampilles: com s'ha remarcat, el taller de Can Feu va emprar un conjunt divers de marques estampades, sempre sobre pivot o properes al pivot.¹⁶
- Digitacions: es documenten diverses marques traçades amb el dit sobre l'argila tendra, en forma de petites impressions rodones, de línies o bé de lletres.
- Grafits: un reduït grup de marques, aparentment numerals, són fetes amb punxó sobre l'argila tendra.

16. Vegeu el catàleg de marques inclòs en aquest volum, redactat per Cèsar Carreras.

Cal fer esment d'una marca estampada sobre un dels *dolia* del magatzem associat al *lacus*, on es

FIGURA 21. Detall de l'abocament de fragments d'àmfora i d'altres materials que rebleix tota la bassa de decantació est. Fotografia: Servei d'Arqueologia i Paleontologia / directors de la intervenció.

llegeix L.LIC.C(HRES). Aquesta marca pertany a un grup de marques sobre *dolia* que presenten el *nomen Licinius* i que s'han documentat en altres jaciments del Vallès, però també a *Barcino* i a Santa Margarida de Montbui. Per analogia amb la marca documentada a Barcelona, se n'ha proposat la lectura *Lucis Licinius Chresimus* (Berni *et al.*, 2005). Hi ha la possibilitat, doncs, que aquest sigui el nom d'un personatge que hauria estat un llibert apoderat (*institor*) del propietari del *fundus* de Can Feu¹⁷ (Olesti i Carreras, 2013).

UNA RECERCA TOT JUST COMENÇADA: LÍNIES D'ESTUDI QUE ES PLANTEGEN

Les excavacions de Can Feu han donat lloc a un conjunt de treballs i estudis complementaris: la memòria dels resultats; estudis de fauna, antracologia, carpologia i metal·lúrgia; notes i comunicacions,¹⁸ i els articles inclosos en el present volum. Malgrat això, manca encara un estudi global del jaciment, i les possibilitats de recerca resten obertes per continuar en molts camps específics.

Amb relació a l'àmbit temàtic de la present publicació, s'obren diverses vies de treball, que necessàriament caldrà endegar analitzant el que passa en el seu context cronològic i geogràfic.

En primer lloc, es planteja la qüestió de l'auge i el declivi de la producció vinícola. Considerem que el desmantellament del magatzem de *dolia* és indicatiu d'un descens de la producció de vi, cosa que pot estar relacionada amb la fi de la producció amforal, que té lloc vers la mateixa data. La fi de la producció d'àmfores a Can Feu sembla coincidir més o menys en el temps amb la d'un cert nombre de centres productors d'àmfores de la Laietània, que cessen la producció cap al 60-70 dC (López Mullor i Martín, 2007, p. 75). Aquestes dates es poden posar en relació amb el fet que els derelictes amb àmfores de la

Tarraconense no van més enllà de l'època de Neró (Corsi-Sciallano i Liou, 1985). És també d'interès observar que al jaciment, relativament proper, de Can Pedrerol de Baix (Castellbisbal), les estructures de producció de vi s'amortitzen en una data anterior al 100 dC (Moret *et al.*, 2013).

Can Feu presenta la problemàtica del canvi sobtat d'estampilles vers el 20 dC, acompanyat d'innovacions formals i tècniques en la producció d'àmfores, problemàtica que connecta amb la qüestió de la interpretació de les marques i la seva atribució a uns personatges o altres de la cadena productiva/comercialitzadora. A manera d'hipòtesi, plantejem que el que podria haver succeït cap al 20 dC és un canvi d'adjudicació (*locatio-conductio*; vegeu Revilla, 1995a, p. 324) dels treballs terrissers, sobre la base que els artesans terrissers no serien part dels treballadors del *fundus* sinó que l'administrador de la propietat adjudicava regularment l'explotació del complex terrisser a un equip extern. Un canvi de concessionari explicaria el canvi sobtat en la tècnica de fabricació i en les marques, que podrien atribuir-se en aquest cas als artesans.

Pel que fa al personatge de *Lucius Licinius Chresimus*, seria rellevant esbrinar si el *dolium* trobat a Can Feu amb la marca L.LIC.C(HRES) és de producció local o, si més no, anàleg als altres *dolia* del jaciment. Si així fos, es podria afirmar, amb un cert fonament, que *Licinius Chresimus* administrava el *fundus* de Can Feu, i s'obriria una via de recerca pel que fa a les connexions amb els altres *fundi* on es documenta la mateixa marca.

Restava per conèixer un aspecte fonamental: a quin mercat s'encaminaven les àmfores de Can Feu? Malgrat alguns indicis,¹⁹ la distribució de la producció de Can Feu és gairebé desconeguda. És d'esperar que futures recerques aclareixin el destí de les produccions d'aquest centre laietà, el qual, tot i les seves dimensions modestes, presenta l'interès d'haver deixat testimoni de la major part dels processos agraris i industrials que hi van tenir lloc.²⁰

17. Sobre *Chresimus* i els *institores* a l'Ager Barcinonensis, vegeu Olesti i Carreras, 2013.

18. Carbonell *et al.*, 1995; Carbonell i Folch, 1998. Vegeu la memòria de les excavacions dipositada al Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, amb els seus annexos sobre carpologia, antracologia, fauna i metal·lúrgia, a més de l'estudi esmentat sobre la pasta ceràmica (Vendrell *et al.*, 1992) i l'estudi arqueomètric realitzat per Antonio Aguilera (1998).

19. Vegeu el catàleg de marques inclòs en aquest volum.

20. És per això que André Tchernia i Jean-Pierre Brun van qualificar Can Feu de jaciment *emblematic*, com a exemple d'assentament que va conservar restes de la major part de la cadena productiva del vi i dels seus envasos (Tchernia i Brun, 1999, p. 86). Així mateix, Fanette Laubenheimer descriu Can Feu com un «jaciment excepcional» (Laubenheimer, 1990, p. 374).